

Középkori és modern zsidó irodalom

BBN-HEB11-313, BBV-101.82, BMVD-101.121

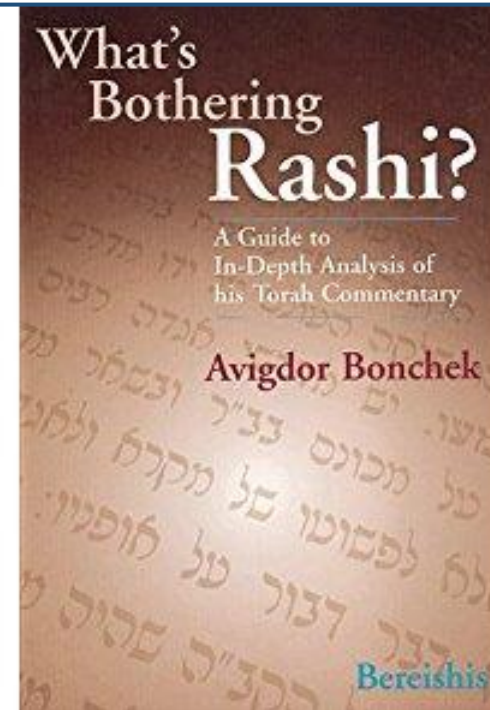
Panelóra, koordinálja: *Biró Tamás*

2021. február 17.:

Kommentárirodalom, zsidó Biblia-magyarázat

Rasi [Rabbi Slomo Jichaki, 1040-1105, É-Franciaország]

Rashi and his wife were getting ready to go out. Rashi's wife comes into the room, and Rashi sees her and says, "I think you might want to try the blue dress – it might look a bit nicer." His wife answers, "Do you have ..."

Források: <http://rechovot.blogspot.hu/2008/05/rashis-daughters-yocheved-myths-and.html>
https://images-na.ssl-images-amazon.com/images/I/5160ZST142L.AC_UL300_SR300,300.jpg
<https://en.wikipedia.org/wiki/Rashi#/media/File:Rashi.JPG> <https://hu.wikipedia.org/wiki/Troyes>

Joseph Stein (szövegkönyv):

Hegedűs a háztetőn (I. rész, 6. jelenet)

Forrás: http://www.szin-jatekos.hu/index.php?option=com_mtree&task=att_download&link_id=61&cf_id=24

Percsik: No, gyerekek, most elmondom nektek a Bibliából Lábán és Jákob történetét, és aztán beszélgetünk, jó? Rendben. Nos, Lábánnak két lánya volt: Lea és a gyönyörűséges Ráchel. És Jákob Ráchelt szerette, a fiatalabbat, a szépet, és megkérte Lábántól az ő kezét. Lábán bele is egyezett, azzal a feltétellel, hogy Jákob ezért hét évig dolgozik neki.

Sprince: Lábán rossz ember volt?

Percsik: Kizsákmányoló volt. No, miután Jákob a hét évet ledolgozta, mit gondoltok, mi történt? Lábán becsapta őt, és a csúnya lányát, Leát adta neki. Így hát Jákob, hogy megkapja Ráchelt, újabb hét évig volt kénytelen dolgozni. Látjátok gyerekek, a Biblia is tisztán, érthetően azt tanítja nekünk, hogy sose bízzunk a kizsákmányolóban. Értitek? (...)

Hodel: Ez nagyon érdekes lecke volt.

Percsik: Gondolod?

Hodel: Habár nem tudom, hogy a rabbi mit szólna ehhez. Ahogyan te a Bibliát magyarázod...

Az értelmezés szabadsága

... amíg nem befolyásolja a gyakorlati halakhát

- „Hetven arca van a Tórának”
(*Numeri Rabba* 13,15; Abraham ibn Ezra bevezetése a Tóra-kommentárjához)
- „Azt mondta Rabbi Abba, hogy azt mondta Smuel: Három éven keresztül vitatkoztak Bét Hillél [Hillél iskolája] és Bét Sammáj [Sammáj iskolája]. Ez azt mondja, hogy a halákha a mi véleményünk szerint van, és az is azt mondja, hogy a halákha a mi véleményünk szerint van. [Ekkor] kijött a *Bat Kol* [isteni hang], és azt mondta: 'Ez is és az is az élő Isten szava, azonban a halákha Bét Hillél szerint van'. Ha ez is és az is az élő Isten szava, mivel érdemelte ki Bét Hillél azt, hogy az halákha az ő véleményük szerint legyen? Mert szerények voltak, és a saját véleményük mellett Bét Sammáj véleményét is tanulták. Sőt [Bét Sammáj] véleményét a sajátjuk elé vették.” (Babilóniai Talmud, Eruvin 13b)

Komoróczy Géza: *A kommentár mint szellemi magatartás és jelentősége a zsidó hagyományban*

„A zsidó kommentár (...) [m]integy sugallja, hogy egy adott kérdésben többféle megítélés lehetséges, hogy az Írás nem törvény vagy parancs, hanem mérték, amelyet alkalmazhatsz, hogy az új meg új, más és más élethelyzetekben, de akár a doktrínákban is, magad dönts. Sugallja, hogy sokféle vélemény van, de döntenek neked magadnak kell, nem úgy bújhatsz el mások szava mögé, tiéd a felelősség. (...)

A zsidó kultúrában a kommentár nem egyéb, mint a mindig új élethelyzetek és mindig új gondolatok magyarázata a Biblia által kijelölt keretekben. Az új visszavezetése a hagyományra. Illetve (...) kifejtése a hagyományból. A Biblia, ti. a Biblia szövege – szavai és történetei – viszonyítási alap, mely a kiindulás lehet bármi újhoz.” (1988)

Két fő állítás a mai és a következő órán, illetve a fél é során:

1. A kommentár önálló mű.

*A kommentár-műfaj formáját tekintve függ a kommentálandó szövegtől,
de tartalmát tekintve önálló szellemi alkotás (interpretáció).*

2. Minden mű kommentár.

*Sőt, végső soron, a [klasszikus] zsidó kultúrában
minden a Héber Biblia kommentárja!*

(Ha formailag önálló is, de tartalmilag függ a Bibliától.)

*A judaizmus mint
performatív
bibliaértelmezés?*

Kommentárok a Héber Bibliához

A szent szövegek kommentálása

- A szent szöveg kanonizálása: az adott kultúra alapjaiba beépül, és tananyaggá válik.
- A szent szövegek nyelvezete *archaizálódik*:
  - Idővel változik a nyelv (zsidók esetén: áttérés az arámira, majd judeo-nyelvekre).
  - A kanonizált szöveg nyelve egyre régebbinek hangzik (archaikus nyelv), majd...
  - ... egyre kevésbé lesz érthető – *magyarázni kell* a nyelvet.
- A szent szövegek mint a teológia, etika és a vallásjog forrása:
  - A leírt szöveg nem beszél. Minden értelmezés kérdése (pl. parancs? kérdés? irónia?). (Héber Biblia: magánhangzók hiányában még több jelentés lenne lehetséges.)
  - Ami leírva: mit jelent pontosan? adott szituációban hogyan alkalmazandó? stb.
  - Ami nincs leírva, de „oda értendő”.
    - Akár leírva, akár nem: *miért?*

A szent szövegek kommentálása

Egy példa:

• Exod 23,19, Exod 34,26 és Deut 14,21:

לֹא-תֵבֵל גְּדִי בְחֵלֶב אִמּוֹ

• Szokásos fordítás: „ne főzd meg a gödölyét anyja tejében”.

• De miért? Felmerülő kérdések:

• Hogyan olvassuk ki (az eredetileg pontozatlan) szöveget?

ḥēleb 'zsiradék'

ḥālāb 'tej'

• Akkor most mi a jelentés: 'anyja tejében' vagy 'anyja zsiradékában'?

• Mi következik ebből: nem főzhetem [meg] a gödölyét az anyja tejében × 3.

• **Szóbeli tan**: 1. emlősállat húsát nem főzhetem tejben; 2. [más által] együtt főzött tejes-húsost nem fogyaszthatok; 3. hasznát sem húzhatok belőle (+ rabbinikus tilalom a szárnyashúsra, étkészletre stb. vonatkozóan).

• Mi az oka a tilalomnak? Más előírásokkal kapcsolat? Mire (nem) érvényes?

A kommentálás,
értelmezés folyamata

Szóbeli tan

(Isten Mózesnek):

ḥālāb 'tej'.

A maszóra mint bibliaértelmezés

A magánhangzókat jelölő, valamint a dallamot és szövegtagolást jelölő jelek beillesztése az i. sz. 8-10. század során szintén értelmezés, „kommentár”.

בראשית א בראשית	
א	
בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ	בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ:
וְהָאָרֶץ הִיְתָה תֵהוֹ וּבְהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ	וְהָאָרֶץ הִיְתָה תֵהוֹ וּבְהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ
אֱלֹהִים מְרֻזָּפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי	אֱלֹהִים מְרֻזָּפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי
אוֹר וַיְהִי אוֹר וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב	אוֹר וַיְהִי אוֹר: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב
וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיִּקְרָא	וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא
אֱלֹהִים לְאוֹר יוֹם וּלְחֹשֶׁךְ לַיְלָה וַיְהִי עֶרֶב	אֱלֹהִים לְאוֹר יוֹם וּלְחֹשֶׁךְ לַיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב
וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד:	וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד:

Tikkun korim (תיקון קוראים, 'javítás a [tóra]olvasónak'):
a tóraolvasásra való felkészülést segítő könyv, a bibliai szöveg kéthasábos (pontozott és pontozatlan) szövegével.

Hagyományos zsidó bibliakiadás

Targum
Onkelos

A Héber Biblia maszoretikus
(vokalizált) szövege

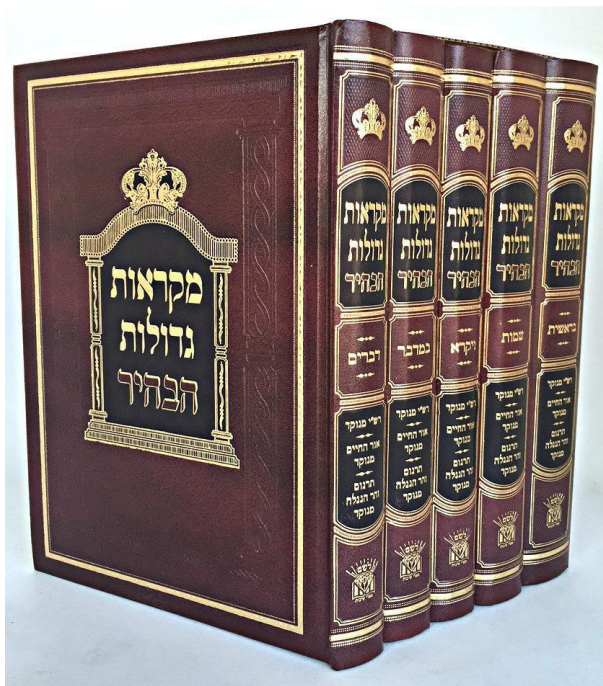
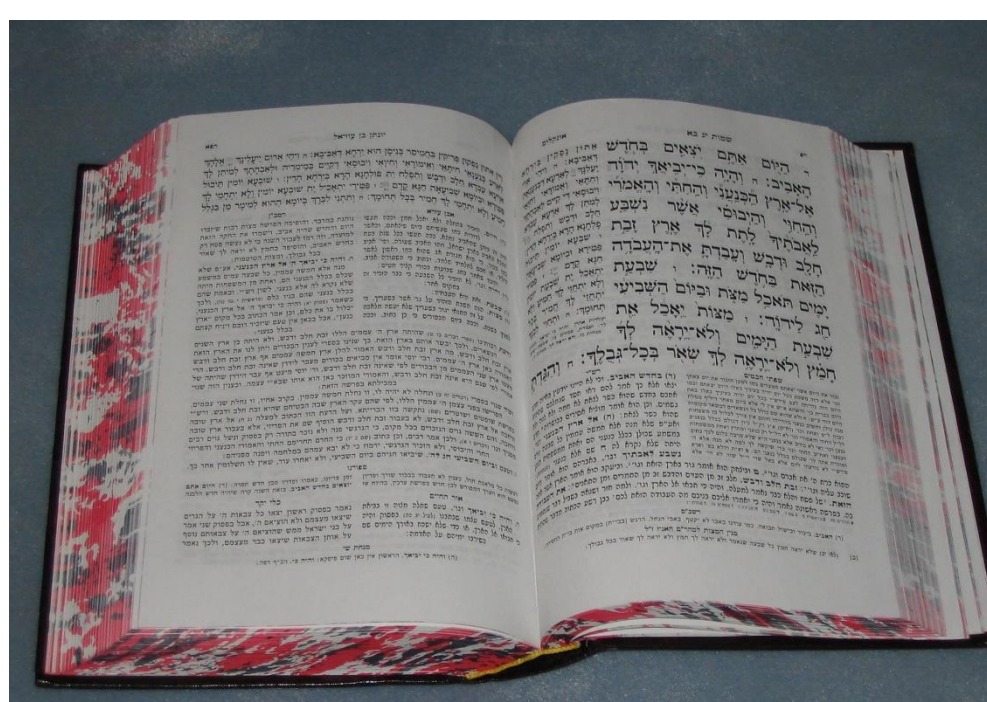
Rasi

szuprakommentár Rasihoz

The image shows a page from a Hebrew Bible with Targum Onkelos and Rashi's commentary. The text is in Hebrew. At the top, it says "בראשית א בראשית" and "אונקלוס". The main text is the opening of the Book of Genesis: "א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: (ב) וְהָאָרֶץ הָיְתָה תוֹהוּ וָבֹהוּ וְהַשָּׁדַי עַל־פְּנֵי תְהוֹמוֹת אֱלֹהִים סְרַפְתָּהּ עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: (ג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי־אֹר: (ד) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאֹר כִּי־טוֹב וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: (ה) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים" (Genesis 1:1-5). The Targum Onkelos is written in a smaller font below the Hebrew text. Rashi's commentary is written in a smaller font at the bottom of the page. Three arrows point to specific parts of the text: a red arrow points to the word "אֱלֹהִים" in the first verse, a blue arrow points to the word "וַיִּבְרָא" in the second verse, and a green arrow points to the word "וַיִּבְרָא" in the third verse.

Hagyományos zsidó bibliakiadás

מקראות גדולות Mikraot gedolot „nagy szentírás” = rabbinikus biblia

Rabbinikus bibliaértelmezések a késő ókorban

(Részletesen: Id. Irodalomtörténet 2 órán, valamint jövő héten itt.)

- Targumok: bibliai könyvek késő ókori arámi fordításai, gyakran kiegészítésekkel, értelmezésekkel kibővítve.
- Midrásgyűjtemények: bibliai könyvekhez összeállított, azok szerkezetét követő, értelmező magyarázatok vagy homíliák.
- Misna, Toszefta: rabbinikus törvénygyűjtemények tórai alapokon.
- Babilóniai Talmud és Jeruzsálemi Talmud: a Misna értelmezése, például a törvények bibliai forrásokkal való alátámasztása.

Születési és halálozási adatokat csak
évszázadra pontosan kell tudni.

Kommentárok a Héber Bibliához

- Lásd például a Hertz-biblia bevezetőjében:

http://birot.web.elte.hu/courses/2021-irod3/readings/Gen12_Hertz.pdf.

- A **középkorból** ismerni kell:

- Rasi (rabbi Slomo Jichaki, 1040–1105; ld. Talmud-kommentár kapcsán is)
- Abraham ibn-Ezra (1092–1167; ld. költészet és tudomány kapcsán)
- David Kimhi (Radak, 1160-1235; ld. nyelvészet kapcsán is)
- Mose b. Nahman = Nahmanides (Ramban, 1194–1268; *kabbala* kapcsán is)

[+ Más kontextusban fontosabb:

Ralbag (r. Levi b. Gerson, *Gersonides*, filozófus, csillagász és orvos),

Rasbam (r. Smuel b. Meir, toszafista, Rasi unokája),

Szaadja gaon...]

Születési és halálozási adatokat csak
évszázadra pontosan kell tudni.

Kommentárok a Héber Bibliához

- Lásd például a Hertz-biblia bevezetőjében:

http://birot.web.elte.hu/courses/2021-irod3/readings/Gen12_Hertz.pdf.

- **Koraújkori és újkori** kommentárok:

- Moses Mendelssohn (1729–1786, a haszkala vezető alakja) és munkatársai:
Biblia-fordítás és kommentár (*Biur*)
- Samson Raphael Hirsch (1808–1888, a németországi neo-ortodoxia megalapítója):
Biblia-fordítás és kommentár.
- [Továbbiak: pl. Ovadja Szfornó, Malbim, Smuel David Luzzatto...]

Mit kommentálunk?

- Mit gondolnak?

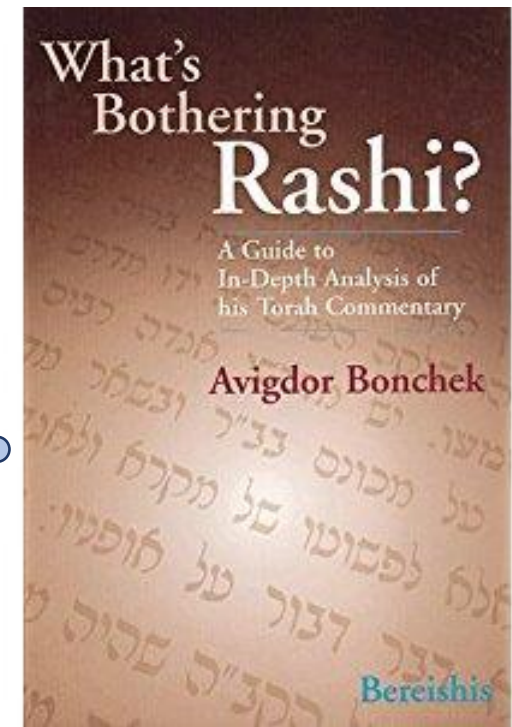

Mit kommentálunk?

- Gyűjtsük össze, ahogy olvassuk a forrásokat:

Mi az a „zavaró” elem a szövegben,
ami „kiváltja” a kommentárt?

*A rabbinikus bibliaértelmezés
alapaxiómája: a Tóra szerzője Isten,
tehát szövege tökéletes, tehát nincs
benne semmi fölösleges, minden
részletből tanulni lehet és kell.*

[What's Bothering Rashi?](#)

Gen 12,2

késő ókori midrás → középkori kommentár

„és áldás[sá] leszel”

וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָם כֹּהֵן וְאַגְדָּלָה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

- RÚF: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, nagyá teszem nevedet, és áldás leszel.”
- Bresit Rabba Lekh lekha 12: **És nagy néppé teszlek** – A mai napig az egész világ Ábrahám segítségével áldja meg önmagát. **És nagyá teszlek** – Hé [betű]vel. **És megáldalak** – Hé [betű]vel. Ez az a két hé [betű], amelyek hozzáadódtak [Ábrahám]nak és [Sára]nak [nevéhez], hogy áldás legyen a két hé-vel, ebben a világban és az eljövendő világban. Más dolog. **És megáldalak** – Ez [arra utal, hogy] azt mondják „Izsák istene”. **És nagyá teszem a neved**. Ez [arra utal, hogy] azt mondják, hogy „Jákob istene”. **És áldássá leszel**. [Az áldást] le lehetne zárni mindannyiukkal. Azonban veled zárják le [az áldást], és nem mindannyiukkal. Ezért zárjuk le [úgy az első áldást, hogy] „Ábrahám istene”.

Gen 12,2

késő ókori midrás → középkori kommentár

„és áldás[sá] leszel”

וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָכָה וְאַגְדִּלָּה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

- RÚF: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, naggyá teszem nevedet, és áldás leszel.”
- Rasi: **És nagy néppé teszlek** – Az út[azás] három dolgot okoz: csökkenti a termékenységet, csökkenti a vagyont és csökkenti a [hír]nevet. Ezért volt szüksége erre a három áldásra: megígérte neki a fiakat, a vagyont és a hírnevet. És ez a **naggyá teszem a neved**, [vagyis] hozzáadok egy betűt a nevedhez, vagyis mostanáig a neved Avram, és mostantól fogva Avraham, és [az] Avraham [név] számértéke 248, ami megfelel az ember testrészei [számá]nak. **És megáldalak** – Vagyonnal.

Gen 12,2

késő ókori midrás → középkori kommentár

„és áldás[sá] leszel”

וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכָה וְאַגְדִּלָּה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

- RÚF: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, nagyá teszem nevedet, és áldás leszel.”
- Rasi: **És áldássá leszel** – Az áldások át vannak adva neked, [míg] mostanáig nálam voltak. Megáldottam Ádámot, Noét és téged, és mostantól te fogod áldani azt, akit akarsz. Más magyarázat. **Nagy néppé teszlek** – Ez [arra vonatkozik, hogy] azt mondják: „Ábrahám istene”. **És megáldalak** – Ez [arra vonatkozik, hogy] azt mondják: „Izsák istene”. **És nagyá teszem a neved** – Ez [arra vonatkozik, hogy] azt mondják: „Jákob istene”. [Az áldást] le lehetne zárni mindannyiukkal? [Erre azt] tanítja mondani [a Biblia]: És áldássá leszel – veled zárják le [az áldást], és nem velük.

Gen 12,3

korai nyelvtani magyarázatok

„megáldatnak”

וַאֲבָרְכָהּ מִבְּרַכְיָהָ וּמִקְלָלָהּ אֲאַר וְנִבְרַכּוּ בָּךְ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאָדָמָה:

- RÚF: „Megáldom a téged áldókat, s megátkozom a téged gyalázókat. Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.”
- Abraham ibn Ezra: **A téged gyalázó** [*mekalelkha*] – Egyes számú alak, de nem így a **téged áldók**, mert szerette őt mindenki, aki látta. És az *arira* [‘átok’] szó súlyosabb a *kelala* [‘gyalázás’] [szó]nál.
- R. Smuel ben Meir (Rasbam): **És megáldatnak** – a „megáld” [*mavrikh*] és a „kiszélesít” [*markiv*] kifejezés. Vagyis belekeverednek a csaláodba a föld népei. [Nyelvtanilag] „könnyű [dages nélküli] alak” [*nifal* – passzív].

Gen 12,14   *nyelvi probléma → midrásai bővítés*

„amikor Abrám Egyiptomba érkezett”

וַיְהִי כְּבֹא אַבְרָם מִצְרָיִם וַיֵּרְאוּ הַמִּצְרַיִם אֶת-הָאִשָּׁה כִּי-יָפָה הִוא מְאֹד:

- RÚF: „Így is történt. Amikor Abrám Egyiptomba érkezett, az egyiptomiak látták, hogy nagyon szép az asszony.”
- Rasi: **És amikor Abrám megérkezett Egyiptomba** – Azt kellett volna [a Tórának] mondania, hogy „amikor megérkeztek Egyiptomba”. Tanuld ki ebből, hogy [Ábrahám] elrejtette őt [Sárát] egy ládába. És amikor [az egyiptomiak] kivetették a vámot, akkor kinyitották [a ládát] és meglátták őt.

PaRDeSz:

a bibliaértelmezés [hagyományos] négy szintje

1. Psat: 'egyszerű' szó szerinti értelmezés

2. Remez: 'utalás', allegorikus értelmezés

Pl. Alexandriai Philón (később ritka a zsidó irodalomban)

3. Dras: 'keresés' → 'magyarázat' – kreatív, bővítő értelmezés

midrások

4. Szod: 'titok' misztikus értelmezés

misztikus, kabbalista irodalom

PaRDeSz:

a bibliaértelmezés [hagyományos] négy szintje

1. Psat: 'egyszerű' szó szerinti értelmezés ➔

*mit jelent
a leírt szöveg?*

2. Remez: 'utalás', allegorikus értelmezés

Pl. Alexandriai Philón (később ritka a zsidó irodalomban)

3. Dras: 'keresés' ➔ 'magyarázat' – kreatív, bővítő értelmezés

midrások

4. Szod: 'titok'

érdekes ötlet:
jó történet, vallási-
etikai üzenet stb.

probléma a
szövegben

*a leírt szöveg
mint ugródeszka:
honnan hova?*

halista irodalom

Gen 12,17   *többsértelműség* → *midrási bővítés*
„Sára *davar*-ja [1. 'ügye, dolga', 2. 'beszéde'] miatt”

וַיִּנְגַע יְהוָה | אֶת-פְּרַעֲהַ נְגַעִים גְּדֹלִים וְאֶת-בֵּיתוֹ עַל-דְּבַר שְׂרַי אִשְׁתּוֹ אַבְרָם:

- RÚF: „De nagy csapásokkal sújtotta az ÚR a fáraót és házát Abrám felesége, Száraj miatt.”
- Rasi: **És a házát** – Mint a targumja [Targum Onkelosz]: és a háza népét. És a midrása: sokasítva [értelmezzük, és beleértjük a ház] falait, oszlopait és eszközeit.

Sára *davar*-ja miatt – A szava szerint. Azt mondta [Sára] az angyalnak, hogy „üsd” [sújtsd csapással], és ő ütött.

Gen 12,5

párhuzamos értelmezések

„és az[oka]t a lelk[ek]et, amely[ek]et Haranban csináltak”

וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת-שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-אָחִיו וְאֶת-כָּל-רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ
וְאֶת-הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר-עָשׂוּ בְּתָרוֹ וַיָּצְאוּ לְלֶכֶת אֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן:

- RÚF: „Fogta Abrám Szárajt, a feleségét és Lótot, a testvére fiát meg minden szerzeményüket, amit csak szereztek, **mindenkit, akire Háránban tettek szert**, és elindultak, hogy Kánaán földjére menjenek. El is érkeztek Kánaán földjére.”
- Rasi: **És azt a lelket, amelyet Haranban csináltak** – Hogy bevitték őket a *Sekhina* szárnyai alá [betérítették őket]. Ábrahám térítette be a férfiakat, és Sára a nőket. És úgy számítja be nekik a Szentírás, mintha ők csinálták volna azokat [a lelkeket]. És a Szentírás psátja: A rabszolgákat és szolgálókat, akiket vásároltak. Hasonlóképpen: „Megcsinálta [*asza*, szerezte] mind ezt a nagy tisztességet [vagyon]” (Gen. 31:1). (...) [E példákban mindenhol az *asza* ige] jelentése 'vásárol', 'begyűjt' ['megszerez'].

PaRDeSz: a bibliaértelmezés négy szintje

1. Psat: 'egyszerű' szó szerinti értelmezés
2. Remez: 'utalás', allegorikus értelmezés
3. Dras: 'keresés' → 'magyarázat' – kreatív, bővítő értelmezés, *midrások*
4. Szod: 'titok' misztikus értelmezés

*A szöveg értelmezése kérdéseket vet fel: mit jelent az, hogy „és a lelket, amelyet Háránban csináltak”? Az ige többes száma nyilván Ábrahámra és Sárára vonatkozik. De hogyan lehet egy lelket „csinálni”? Vajon képesek lettek volna Istenhez hasonlóan embert teremteni? Nyilván nem. Első válasz (psat): megmutatjuk, hogy máshol ugyanez az ige '[vagyonra] szert tesz' jelentésben használatos, tehát nyilván itt is. Második válasz (dras): a betérés rabbinikus fogalmában a betért újjászületik, új lelket kap. A bibliai történetet ezért kiegészítjük azzal, hogy Ábrahám és Sára [az igealak miatt mindketten] foglalkoztak betérítéssel, azaz kvázi „új lelkeket” hoztak létre. Figyeljük meg itt a rabbinikus irodalomra olyannyira jellemző **anakronizmust** is. Maimonides a filozófiai művében átértelmezi ezt a midrást: a betérítés helyét a filozófiai igazságra való rávezetés (tanítás) veszi át.*

Más műfajok mint kommentárok

- A halákhikus irodalom: a tórai parancsolatok értelmezése
- Misztika: ezoterikus Biblia-értelmezések
- Bibliakommentárok filozófiai művekben: például
  - Júda ha-Lévi: *Kuzari* (példaként ld. a feladott, a következő órán tárgyalandó részt)
  - Maimonides: *Tévelygők útmutatója* I:63: [Ellentétben a későbbi prófétákkal, az ősatyák nem kaptak utasítást, hogy mit mondjanak az embereknek.] „oly tárgyban intéztetett hozzájuk a szó, mely kizárólagosan őket illette (...) Ők pedig útba igazították az embereket az elmélkedés és az oktatás eszközeivel, mi nézetünk szerint elég világosan ki van fejezve e mondatban: 'És a lelkeket miket megnyertek Haranban' (Gen 12,5).”

Más műfajok mint kommentárok

- A halákhikus irodalom: a tórai parancsolatok értelmezése
- Misztika: ezoterikus Biblia-értelmezések
- Bibliakommentárok filozófiai művekben

*A Tóra/Biblia,
mint Isten
akaratanak, ill.
bölcsességének
a forrása.*

Ld. későbbi órán.

- A fordítás is mint értelmezés, „kommentár”! (Vö. Moses Mendelssohn stb.)
- Ókor: Biblián belüli bibliaértelmezések, „újraírt bibliák”, *peser*-műfaj (Qumran)...
- Bibliakommentárok máshol: Id. a következő hetek során.
  - Például: nyelvészet, történelemírás, természettudomány, folklór...

A Bibliának konkrét szituációra, az *itt-és-most*-ra való kreatív vonatkoztatása.

Két fő állítás a mai és a következő órán,
illetve a fél é során:

1. A kommentár önálló mű.

**Sikerült esetleg már most
meggyőzőn magukat?**

*A kommentár-műfaj formáját tekintve függ a kommentálandó szövegtől,
de tartalmát tekintve önálló szellemi alkotás (interpretáció).*

2. Minden mű kommentár.

*Sőt, végső soron, a [klasszikus] zsidó kultúrában
minden a Héber Biblia kommentárja!*

*A judaizmus mint
performatív
bibliaértelmezés?*

(Ha formailag önálló is, de tartalmilag függ a Bibliától.)

első héten

Mitől zsidó a zsidó irodalom?

	Szerző	Közönség	Téma	„Jelleg”
<i>Biblia-magyarázat</i>	✓	✓	✓ / ?	✓ / ?
<i>Halákhikus irodalom</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Liturgiai költészet</i>	✓	✓	✓ / ?	✓ / ?
<i>Középk. héber világi költészet</i>	✓	✓	? / ✗	✗ / ? / ✓
<i>Középkori zsidó filozófia</i>	✓	? / ✓	? / ✓	? / ✓
<i>Újkori zsidó filozófia</i>	✓	✗ / ? / ✓	✗ / ? / ✓	✗ / ?
<i>Misztika</i>	✓	✓	? / ✓	✗ / ? / ✓

Fontos nevek, címek, fogalmak ezen a héten:

- Rasi (rabbi Slomo Jichaki)
- Abraham ibn Ezra
- Mose ben Naḥman / Nahmanides
- David Kimḥi (és általában a Kimḥi-család)
- *Miqraot gedolot* (1524-25 Velence)
- Moses Mendelssohn
- *Biur*
- *S. R. Hirsch*

Ez nem az óra összefoglalása! Az összefoglalást maguk írják meg!

*Köszönöm a figyelmet,
és viszlát jövő héten!*

*és várom az
összefoglalásokat!*